

IX. PROBLÉM KODIFIKAČNÍ: sázejí, sází

V dorozumívací praxi se dosti často setkáváme s „kratšími“ podobami slovesných tvarů 3. os. pl. *vyrabí, ztrácí, rozumí, ví, uvádí*, v odborné literatuře se uvádějí příklady jako *Plány vychází, Stroje sklízí úrodu beze ztrát, Kolektivy staví novou metodou, Odbojáři vypráví dětem o svém boji proti fašistům*. Tyto podoby nejsou v souladu s kodifikací, která rozlišuje plurálové podoby *prosí, trpí x sázejí, umějí*, jakkoli jde v obou případech o slovesa IV. tř. (podle kmenotvorné přípony přítomní). Hodnotíme-li soustavněji vývojové tendence národního jazyka, nemůžeme tak učinit bez poznání stavu jazyka při vyjadřování neveřejném i veřejném.

1. Naší tematikou se už brzy po II. světové válce obíral J. Bělič. Jednoznačně konstatoval, že kromě malého úseku kopaničářských nářečí reflektují se oba uvedené typy (vymezené z hlediska kodifikace spisovného jazyka) v teritoriálních dialektech i interdialektech stejně. Vyložil vznik a vývoj slovesného tvaru a podrobněji analyzoval stav na východní Moravě, naznačiv perspektivy dalšího vývoje. Později se k záležitosti vrátil ve své syntetické práci o českých nářečích. Probírá vyrovnání ve prospěch podoby „kratší“ *umí* — sem řadí i východomoravské podoby *prosá, ležá, umjá*, nadto však i podoby *prosíja, prosíjá* ap. (Přece jenom však zde historický výklad poněkud svádí. Důležitější zřejmě bude, zda se sg. shoduje s pl., nebo nikoli. Potom plní protiklad sg. *prosí* x pl. *prosá*, tím spíše *prosíja*, stejnou funkci jako protiklad *umí* x *umějí*.) V převážné části Čech a specifickým způsobem (sekundární koncovkou *-ijó*) i na střední Moravě dochází k vyrovnání ve prospěch koncovek *-ejí, -eji, -ej*, resp. *-ijó, -ijú* (ať už v čuháckých ostrůvcích nebo na Kroměřížsku, Uherskohradištsku, Kyjovsku a Strážnicku). Pozoruhodná koncovka *-ijou* je svázána jako hlásková obměna s tradičním teritoriálním dialektem v okolí Bystřice n. Pernšt., Jemnice, s městskou mluvou Třebíče a Vel. Meziříčí (možno dodat částečně i Brna), a co je důležité, „na celé Moravě se řidčeji nebo hojněji vyskytá v mluvě osob, které opouštějí nářečí, takže patří ke znakům vytvářející se moravské varianty nadnářeční obecné češtiny“.

J. Chloupek člení východomoravská nářečí na tři úseky právě podle tohoto jevu neobyčejně produktivního, frekventovaného a důležitého též vzhledem k novému vývoji: Severní (přechodný k české laštině) s podobou nejarchaičtější *prosá*; střední s jednou z mála východomoravských novot — s podobou *prosjia* a s její variantou *prosjá*; poněkud nekompaktní jižní s podobou *prosjú* ve vnitrozemí, *prosá* na jihu při hranicích SSR a s podobou *prosí* na jižním Uherskohradištsku — viz výše v pojednání o městské mluvě v Uherském Brodě. Důraz na tento typ jako klasifikační kritérium klade už B. Havránek.

Jazyková situace na východní Moravě je zajímavá, pokud jde o náš morfologický typ, v jedné věci, totiž v tom, jak se jednotlivé podoby našeho typu mění při postupném odumírání starých místních rozdílů:

a) Ve východomoravském interdialektu se šíří podoba *prosjú*, a to proto, že se pro morfolo-gickou, tvaroslovnou totožnost s podobou středomoravskou na *-ijó*, s podobou západomoravskou na *-ijou* a s touže podobou v brněnské městské mluvě považuje za prvek s vyšší dorozumívací hodnotou. Vzniká tak jednotná moravská interdialektická koncovka *-ijou*, realizovaná ovšem na nižších stupních interdialektické hierarchie ve všech moravské, popř. východomoravské oblasti jako *-ijó* (tu ve shodě s tradičním nářečím), resp. *-ijú* (tu popřip. též na rozdíl od tradičního nářečí). Podoba *prosjú* vytlačuje i podobu *prosí*, která při své omezenosti na malé území a při své strukturální výjimečnosti v celku moravských nářečí nemá naději na to, že se — přes všechnu podporu ze strany kodifikace spisovného jazyka — udrží v běžně mluveném jazyce s nižší dorozumívací funkcí (jakým je např. interdialekt).

b) Podoba *prosí* ze spisovného jazyka do interdialektu neproniká, neboť povědomí o rozlišování jednotného a množného čísla slovesných tvarů je u nářečního příslušníka velmi živé. Podoba *prosí* se vyskytuje jen v projevech usilujících o spisovnost, a to nejednou vedle hyperkorektních typů (oni) *rozumí*, *sází*. Podoby shodné s 3. os. jedn. čís. tedy příslušníci východomoravských nářečí považují za znak spisovnosti projevu — proti podobám s rozlišeným množným a jednotným číslem projevů nářečních. Kratší podoba se tu pokládá — při menší znalosti kodifikace — za spisovnou normu.

c) V pomezí podob *prosjú* — *prosjia* proniká do místního nářečí podoba první. To proto, že podoba na *-ijú* se morfologicky, tvaroslovně shoduje se středomoravskou podobou na *-ijó*.

d) V pomezí podob *prosjia* — *prosá* se šíří v místním úzu podoba první (např. v obcích Ratiboři a Huslenkách), neboť se aspoň tříslabičností shoduje s podobou na *-ijú* a vyrovnává se trojslabičným tvarem první a druhé osobě pl., podmiňujícím uspořádání do daktylové rytmické jednotky. Popravdě řečeno, v jádru oblasti s podobou *prosá* se tato podoba houževnatě udržuje, neboť je to obecně oblast s velmi zachovalým nářečím.

e) Kopaničářské podoby *chodzja*, *chod'ia* jsou v řeči mladší generace a v jazykových projevech s vyšší dorozumívací funkcí (i u generace starší) nahrazovány podobou *chod'ijú*, ačkoli tato oblast nesousedí přímo s nářečím s touto podobou. (Podobný osud, tj. „počeštění“, mají ovšem

všechny nápadnější tvary kopaničářských nářečí, nářečí slovenského jazykového typu, která se vyvíjejí s českým národním jazykem sice už dlouho, intenzívně však zejména po roce 1945, neboť teprve tehdy se tato dříve zaostalá a izolovaná oblast začala ekonomicky vyrovnávat s moravským zázemím.)

Z rozboru situace v nářečí východní Moravy vyplývají tyto obecnější poznatky:

Interdialektický vývoj nezáleží jen v zanikání výrazných a postupem času i méně výrazných místních rozdíků, nýbrž i ve vytváření vlastních inovací, novot (např. podoba *choďijú* v projevech příslušníků kopaničářských nářečí je novota utvořená podle vývojových tendencí aspoň celomoravských).¹⁾

Současný vývoj, směřující k zániku místních nářečí, nemusí vyústit v přejetí podoby spisovné (na východní Moravě pak zajisté nikoli v přijetí podoby z tzv. obecné češtiny), ale může vést ke vzniku partikulární tendence oblastní, v našem případě k celomoravské tendenci rozlišovat v slovesných tvarech přítomného času vždy singulár a plurál a vyrovnávat počet slabik ve všech osobách množného čísla.

2. Ve spisovném vyjadřování, opustí-li mluvčí z různého důvodu kodifikační základ, dochází k vyrovnávání koncovek podle typu *trpět: sází* jako *trpí*. V důsledku totožnosti koncovek ve všech tvarech přítomného kromě naší 3. os. pl. působí totiž tlak systému i na tvar 3. osoby; zachování stavu kodifikovaného je tu dáno pouze mírou úspěšnosti školní výchovy, popř. ochotou uživatele jazyka řídit se jazykovými příručkami; ten se však sotva může v praxi spolehlivě opřít o historický výklad rozdílnosti koncovek, patří-li sloveso k slovesům odvozeným (z jiných sloves, ze substantiv a adjektiv), nebo jde-li o sloveso původně neodvozené. Ostatně právě zastřenost původu vede k připouštění dublet v kodifikaci už nyní: *bolejí // bolí, bujejí // bují, civějí // civí, čnějí // ční, dlejí // dlí, hovějí si // hoví si, slušejí // sluší, souvisejí // souvisí, šumějí // šumí, tlejí // tlí, závisejí // závisí, znějí // zní* ap. K vyrovnávání koncovek přiklonem ke vzoru *sázet* se uživatelé spisovného jazyka uchylují zřídka, zřejmě uvědomí-li si složitost stavu postulovaného kodifikací a volí-li tvar hyperkorektní; takové jejich rozhodnutí váže se na kodifikaci, nikoli na normu: podle toho je starší podoba slovesa od původu patřícího ke vzoru *trpí*, totiž slovesa *souvisí*, zatlačována podobou připouštěnou až později *souvisejí*.

V rukopise připravované *Mluvnice češtiny*, ačkoli ta nemá nést kodifikační odpovědnost, praví se k našemu problému toto: „Vzhledem k prohloubenému vědomí o stylistické diferenciaci variantních tvarových prostředků jazyka (k němuž přispívá i zřetelně pocíťovaná nespisovnost obecně českého jednotného *-ě(e)j* a různých nářečně užívaných unifikač-

¹⁾ Otázku, zda o interdialektu můžeme mluvit i tam, kde neexistují jeho vlastní inovace, vznesl na konferenci o spisovné slovenštině a jazykové kultuře J. Štolc. Zprávu o konferenci přinesla *Naše řeč* 45, 1962, s. 248 n.

ních podob 3. os. pl.) je na pozadí celkového vývoje uvnitř 4. tř. formant *-i* dnes pocíťován jako spisovnější, proto zvýšenou měrou dochází k jeho pronikání ke slovesům vzoru *sázet*, zvláště pak v projevech psaných.“ Uvedené hodnocení je doplněno segmentací tvarů 3. os. singuláru a plurálu, která znázorňuje výhodu „kratší“ podoby:

Sg. *prosí*: — *i* — 0

sází: — *i* — 0

Pl. *prosí*: — 0 — *i*

sázejí: — *ě(e)* — *i*

Autoři příručky *O češtině každodenní* (vydané 1984) výslovně doporučují: „A jazykovědci by snad měli pro příští kodifikaci spisovné češtiny uvážit, zdali by přece jen nebylo pro nás všechny ulehčením, kdyby se v 3. osobě množ. čísla u slovesa *sázet* zavedly dublety *-i* // *-eji*.“

Jestliže jsme už přihlédnutím k živému úzu přinesli argumentaci spíše sociolingvistickou, doplnme ji ještě touto úvahou:

Tolerantnější kodifikace by ve veřejnosti nevyvolala nevoli, neboť jde o připuštění prvku nenápadného, který je nadto zřejmým signálem spisovnosti. Měla by výhodu v tom, že bychom v této drobnosti nestavěli mimo spisovný jazyk tisíce uživatelů, kteří se dopouštějí zatím chyby uprostřed projevů s výraznou intencí ryzí spisovnosti. Dosavadní stav není výhodný proto, že žádný lingvistický výklad a žádná rozumná omluva nesejmou z uživatelů spisovného jazyka povinnost zachovávat důsledně kodifikaci. Kromě toho by se školní výuka oprostila od obtížné partie, která k stylickému obohacení vyjadřovacích možností ničím nepřispívá a ani k prohloubení vhledu do jazykových zákonitostí zvláště mnoho nepřináší. Konečně poučení uživatelé jazyka — jak je tomu i v případě jiných nově vzniklých dublet — mohli by nadále preferovat ve svém úzu ty podoby, které odpovídají původnějšímu stavu.

Z hlediska vývoje běžné mluvy v Čechách zajisté lze namítnout, že se sjednocení podob velmi často děje příklonem podob ke vzoru *sázejí*, např. *chodějí*, *volejí*, *nosejí*. To však platí vesměs o projevech, opakuji, nezamýšlených jako spisovné, o projevech s nižší stylistickou funkcí. Vzhledem k běžným faktorům konstituujícím promluvu je takových projevů mnoho, někdy jsou i záměrně podle modelu intimnosti ap. stylizovány, takže celkově vzniká poslechový dojem velké frekvence této podoby. Jedině za předpokladu, že bychom přijali koncepci sblížování spisovné češtiny s obecnou, a tomu brání výhodný stav stylisticky diferencované jazykové struktury vzhledem k bohatosti komunikačních modelů, mohli bychom uvažovat o připuštění této podoby jako hovorové ve spisovném jazyce.

Bezprostřední náš návrh ke kodifikační úpravě je tento:

3. os. pl.: *trpí* (podoba *trpějí* patří obecné češtině)

sázejí, *sází*

Literatura

Bělič, J.: Nástin české dialektologie. Praha 1972. Zvl. na s. 190, 191.

Chloupek, J.: Tvary třetí osoby mn. č. přít. času ve východomoravských nářečích. *Naše řeč* 46, 1963, s. 65 n.

O češtině každodenní. Brno 1984. Zvl. na s. 32—34.

Slosar, D.: Dnešní rozdělení nářečí na východní Moravě. In: *Studie ze slovanské jazykovědy*, Praha 1958, s. 387 n.

